

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA FITOMORFIK METAFORALARNING
LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Ma’ripov Jalolkhan Kamoliddin ugli

*Jizzakh branch of National University of Uzbekistan,
Faculty of Psychology, field of Philology and
Language teaching, assistant-teacher*

Togayev Sarvar Eshniyoz ugli

*Jizzakh branch of National University of Uzbekistan,
Faculty of Psychology, field of Philology and
Language teaching, assistant-teacher*

Igor Vladimirovich Chekulay

*Professor, Department of English Philology and Intercultural
Communication, Belgorod State National Research
University, Belgorod, Russian Federation*

Annotatsiya (Abstract): *Fitomorfik metaforalar tilning leksik tizimida muhim o‘rin egallovchi ko‘chma ma’no hodisasi hisoblanadi. Ular o‘simliklar dunyosiga oid nomlar va jarayonlarning inson, jamiyat hamda abstrakt tushunchalarni ifodalashda metaforik asos sifatida qo‘llanishi natijasida shakllanadi. Ingliz va o‘zbek tillarida bunday metaforalar uzoq tarixiy taraqqiyot mahsuli bo‘lib, umumxalq tilida faol ishlatiladigan leksik birliklarga aylangan. Shu sababli fitomorfik metaforalarni faqat badiiy nutq unsuri sifatida emas, balki tilning leksik-semantik tizimini boyituvchi muhim mexanizm sifatida baholash zarur.*

Kalit so‘zlar: *fitomorfik metafora, leksik-semantik xususiyat, ma’no qatlami, semantic kengayish, baholovchi semantika.*

Leksik jihatdan fitomorfik metaforalar asosan o‘simliklarga oid nominativ birliklar asosida yuzaga keladi. Ushbu birliklar dastlab biologik ma’noda qo‘llanilgan bo‘lsa-da, semantik kengayish jarayoni natijasida ko‘chma ma’nolar hosil qilgan. Metaforik ko‘chish jarayonida o‘simliklarga xos konkret, sezilarli va vizual belgilar inson tajribasidagi mavhum tushunchalarga ko‘chiriladi. Natijada til egalarining dunyoni idrok etish usuli leksik birliklar orqali aks etadi.

Ingliz va o‘zbek tillarida fitomorfik metaforalarning leksik asosini tashkil etuvchi birliklarni bir necha asosiy guruhlariga ajratish mumkin. Birinchi guruhga o‘simliklarning umumiy nomlari kiradi. Ingliz tilidagi plant, tree, flower hamda o‘zbek tilidagi o‘simlik, daraxt, gul so‘zlari metaforik qo‘llanishda rivojlanish, barqarorlik va estetik qiymatni ifodalashda ishlatiladi. Masalan, ingliz tilida to plant an idea birikmasi fikrni ongda shakllantirish jarayonini bildirsa, o‘zbek tilida g‘oya nihol otishi ifodasi mazkur jarayonni obrazli tarzda ifodalaydi.

Ikkinchi guruhni o‘simlik qismlarini bildiruvchi leksik birliklar tashkil etadi. Root / ildiz, branch / shox, leaf / barg, seed / urug‘ kabi so‘zlar metaforik qo‘llanishda “asos”,

“kelib chiqish”, “tarmoqlanish” va “boshlanish” ma’nolarini ifodalaydi. Ushbu birliklar har ikkala tilda ham yuqori metaforik faollikka ega bo‘lib, abstrakt tushunchalarni tushunarli va ixcham tarzda ifodalash imkonini beradi.

Uchinchi guruh o‘sish va rivojlanish jarayonlarini bildiruvchi fe’llardan iborat. Ingliz tilidagi grow, blossom, wither hamda o‘zbek tilidagi o‘smoq, gullamoq, so‘lish fe’llari inson hayoti, ijtimoiy jarayonlar va ruhiy holatlarning dinamikasini ifodalashda metaforik asos vazifasini bajaradi. Bu fe’llar orqali hodisalarning rivoji yoki tanazzuli baholanadi va nutqning semantik ta’sirchanligi oshadi.

Semantik kengayish va ma’no qatlamlari. Fitomorfik metaforalarning leksik-semantik xususiyatlarini aniqlashda semantik kengayish jarayoni muhim ahamiyat kasb etadi. Semantik kengayish dastlab konkret biologik ma’noga ega bo‘lgan leksik birliklarning asta-sekin abstrakt tushunchalarni ifodalash qobiliyatini hosil qilishi bilan tavsiflanadi. Ingliz va o‘zbek tillarida fitomorfik metaforalar aynan shu jarayon orqali ko‘chma ma’nolarning barqaror qatlamini shakllantiradi.

Semantik kengayishning eng faol namunalaridan biri root / ildiz birliklaridir. Har ikkala tilda ham ushbu birliklar dastlab o‘simlikning yer ostidagi qismi ma’nosini bildirgan. Metaforik qo‘llanish jarayonida esa ular “asos”, “kelib chiqish”, “manba” kabi abstrakt semalarni ifodalay boshlagan. Ingliz tilida root cause, root problem, root system kabi birikmalar mantiqiy va analitik kontekstda qo‘llanilib, muammoning chuqur sababini aniqlashga xizmat qiladi. O‘zbek tilida esa ildiz ko‘proq tarixiy, ijtimoiy va madaniy jarayonlar bilan bog‘lanadi: muammoning ildizi, nasl ildizi, illatning ildizi. Bu holat semantik kengayishning madaniy yo‘naltirilganligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, seed / urug‘ birliklari semantik kengayish jarayonida muhim o‘rin tutadi. Biologik jihatdan urug‘ kelajakdagi o‘sish manbai hisoblanadi. Metaforik qo‘llanishda esa u “boshlanish”, “potensial imkoniyat”, “rivojlanish ehtimoli” ma’nolarini ifodalaydi. Ingliz tilida seed of doubt, seed of conflict kabi birikmalar salbiy yoki neytral jarayonlarning boshlanishini bildirsa, o‘zbek tilida urug‘ sepmoq iborasi ko‘proq ijobiy, faoliyatga undovchi semantikaga ega.

Tree / daraxt birliklari orqali yuzaga keladigan semantik kengayish tizimlilik va tuzilma tushunchalarini ifodalash bilan xarakterlanadi. Ingliz tilida family tree, decision tree kabi birikmalar ilmiy va texnik sohalarda faol ishlatiladi. O‘zbek tilida esa daraxt metaforasi ko‘proq hayot, nasl va barqarorlik bilan bog‘liq bo‘lib, obrazli va madaniy yuklamaga ega.

Fruit / meva birliklari semantik kengayish jarayonida “natija”, “samara” ma’nosini ifodalaydi. Ingliz tilida fruit pragmatik va funksional natijani bildirsa, o‘zbek tilida meva ko‘proq axloqiy va tarbiyaviy baholash bilan boyitilgan. Bu farq semantik kengayish jarayonida baholovchi komponentning har xil yo‘nalishda rivojlanishini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, fitomorfik metaforalardagi semantik kengayish jarayoni ingliz va o‘zbek tillarida umumiy biologik asosga ega bo‘lsa-da, ularning ma’no qatlamlari milliy-madaniy tafakkur ta’sirida turlicha shakllanadi.

Baholovchi semantika va funksional-semantik xususiyatlar. Fitomorfik metaforalarning leksik-semantik tuzilishida baholovchi komponent alohida ahamiyatga ega bo‘lib, u metaforaning kommunikativ vazifasini belgilaydi. O‘simliklarga xos biologik

xususiyatlar metaforik ko‘chish jarayonida inson, hodisa yoki jarayonlarga ijobiy yoki salbiy baho yuklash vositasiga aylanadi. Ingliz va o‘zbek tillarida fitomorfik metaforalarning baholovchi semantikasi umumiy asosga ega bo‘lsa-da, uning namoyon bo‘lish shakllari va ustuvor yo‘nalishlari jihatidan farqlanadi.

O‘zbek tilida fitomorfik metaforalar ko‘pincha ijobiy baholashni ifodalaydi. O‘simliklarning hosildorligi, barakasi va yashovchanligi bilan bog‘liq xususiyatlar inson faoliyati va axloqiy qadriyatlarga ko‘chiriladi. Mevali ish, ildizli sulola, barakali daraxt kabi birikmalar natijadorlik, barqarorlik va davomiylikni anglatadi. Bu holat o‘zbek tilida fitomorfik metaforalarning ko‘proq qadriyatlar tizimi bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Ingliz tilida esa fitomorfik metaforalarning baholovchi semantikasi nisbatan neytral yoki pragmatik xarakterga ega. Masalan, *fruitful discussion*, *to grow professionally*, *a branch of science* kabi birikmalarda baholash bevosita samaradorlik va funksional natijaga yo‘naltirilgan. Bu metaforalarda estetik yoki axloqiy baholashdan ko‘ra mantiqiy va amaliy ma‘no ustuvorlik qiladi.

Salbiy baholovchi fitomorfik metaforalar har ikkala tilda ham mavjud bo‘lib, ular asosan o‘simliklarning qurishi, so‘lishi yoki zararlanishi bilan bog‘liq belgilar asosida shakllanadi. Ingliz tilidagi *wither away*, *rotten root* hamda o‘zbek tilidagi *so‘lib qolmoq*, *chirigan ildiz* kabi birikmalar tanazzul, yemirilish va salbiy jarayonlarni ifodalaydi. Ushbu metaforalar hodisalarning salbiy bahosini obrazli tarzda yetkazishga xizmat qiladi.

Fitomorfik metaforalarning funksional-semantik roli ham har ikki tilda muhim ahamiyatga ega. Ingliz tilida ular ilmiy, publitsistik va professional nutqda abstrakt tushunchalarni tizimli va aniq ifodalash vositasi sifatida keng qo‘llaniladi. O‘zbek tilida esa fitomorfik metaforalar ko‘proq badiiy, og‘zaki va paremiologik nutqda uchraydi, nutqning obrazlilik va ta’sirchanligini oshiradi.

Umuman olganda, fitomorfik metaforalar ingliz va o‘zbek tillarida leksik-semantik jihatdan boy va ko‘p qatlamli hodisa bo‘lib, ularning baholovchi va funksional xususiyatlari til egalarining dunyoqarashi va madaniy tafakkurini yaqqol aks ettiradi. Ushbu metaforalar qiyosiy, tarjimaviy va leksikografik tadqiqotlar uchun muhim ilmiy material bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
2. Lakoff, G. *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago: University of Chicago Press.
3. Kövecses, Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
4. Evans, V., Green, M. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
5. Gibbs, R. *The Poetics of Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Телия, В. Н. *Метафора в языке и тексте*. Москва.
7. Маслова, В. А. *Когнитивная лингвистика*. Москва.

8. Раҳматуллаев, Ш. О‘zbek tilining izohli lug‘ati bilan ishlash masalalari. Toshkent.
9. Раҳматуллаев, Ш. О‘zbek tilida ko‘chma ma’no. Toshkent.
10. Fillmore, C. Frame Semantics.
11. Chekulay, I. V. (2025). TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO GIFTED MINDS. Новости образования: исследование в XXI веке, 4(39), 12-16.
12. Abrorovich, D. M. (2025). ENVIRONMENTAL PROTECTION: THE SCIENTIFIC AND HUMAN RESPONSIBILITY OF THE 21ST CENTURY. Modern World Education: New Age Problems–New solutions, 2(11), 67-69.
13. Abrorovich, D. M., & Kamoliddin o‘g, M. R. J. (2025). O ‘ZBEK VA INGLIZ TILIDAGI ZAMONLAR KATEGORIYALARINING QIYOSIY TAHLILI. Economics, management, and digital innovation in education: contemporary trends and approaches, 2(11), 155-157.
14. Abrorovich, D. M. (2025). THE FUTURE OF JOBS IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE. Economics, management, and digital innovation in education: contemporary trends and approaches, 2(11), 158-160.
15. Ma’ripov, J. (2025, September). NEW APPROACHES IN TRANSLATION. In Scientific practical conference (Vol. 1, No. 1, pp. 305-308).
16. Kamoliddin og, M. J. (2024). IMPORTANCE OF IRONY. Научный Импульс, 3(28), 316-319.
17. MATNLARNI, D., & Kamoliddin, J. T. M. R. J. ugli, Alimkulova Khulkar Tolibovna.«. ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI BEKE, 22.
18. Маърипов, Д. (2023). Psychological value of the novels by agatha christie. Информатика и инженерные технологии, 1(2), 630-632.
19. Maripov, J. (2024). MODERN METHODS OF TEACHING ENGLISH FOR B2 LEVEL STUDENTS: ENHANCING LANGUAGE PROFICIENCY AND COMMUNICATION SKILLS. International Journal of scientific and Applied Research, 1(3), 266-271.
20. LEARNER, I. Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek. The faculty of psychology, The teacher at the department of Foreign languages.
21. Tolibovna, A. K. (2022). Features Of Anthropocentric Study Of Sacred Texts. JournalNX, 8(1), 5-10.
22. Ma’ripov, J. (2023). KORPUS HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHA. Центральноазиатский журнал образования и инноваций, 2(5), 175-178.
23. Solnyshkina, M. I. (2023). IMPORTANCE OF SETTING GOALS. SMART GOALS. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(11), 318-320.
24. Ma’ripov, J. K. A Brief Information About Tenses. O‘zbekiston Respublikasi Oliy VA O‘RTA, 464.
25. Tolibovna, A. K. (2022). Functions of Allusion and Allusion as a Marker of Intertextuality and Precedence. European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 6, 485-487.